

Pau Lucio

L'ornitofauna a la Safor.

Estat actual

Introducció

L'ornitologia és la branca de la biologia encarregada de l'estudi del ocells. Aquest estudi ha donat lloc al coneixement de conceptes claus sobre l'ecologia i la conservació d'espècies que en l'actualitat ens ajuden a entendre i buscar solucions a nombrosos problemes ambientals. També l'ornitologia ens dóna la resposta a qüestions diverses com és la migració de les aus: ¿on van?

Segles enrere, hi havia una creença popular que les orenetes passaven l'hivern al fons del riu, perquè no s'entenia el concepte de migració. Ara sabem que passen l'hivern a l'Àfrica com moltes de les espècies estivals que crien a la Safor. L'oreneta comuna (*Hirundo rustica*) amb un pes al voltant dels 17-20 grams, pot arribar a fer 9.000 km en el seu viatge migratori entre Europa i l'Àfrica i fins i tot, algunes poblacions poden arribar a hivernar a Sud-àfrica.

Un altre exemple d'au que desperta fascinació gràcies al coneixement aportat per l'ornitologia, és el xatrac àrtic (*Sterna paradisaea*), el major migrador del món, que es reproduïx a l'estiu a Groenlàndia, a prop de l'Àrtic, i només comencen el primers freds vola cap a l'Antàrtida per tal d'aprofitar l'abundància d'aliment de l'estiu austral. S'ha calculat que, al llarg de la seua vida, un xatrac àrtic amb un pes mitjà de 100 grams pot recórrer 3 vegades la distància de la terra a la lluna, a una mitjana de 71.000 km per any.

A mesura que descobrim més coses sobre aquests increïbles éssers vius, més fascinació ens desperten. L'increment d'aquest interès per les aus ha posat de moda el fenomen del *birdwatching* o observació d'aus entre els ciutadans, una afició amb molts adeptes a països anglosaxons. Els aficionats a l'ornitologia gaudeixen d'anar al camp per a observar i identificar aus, a més d'altres tipus de fauna i flora.

A Espanya i al País Valencià, l'ornitologia va guanyant adeptes any rere any gràcies a una major conscienciació pel medi natural i a l'esforç d'organitzacions conservacionistes com

ara la Societat Ornitològica Valenciana. Cada vegada és més habitual veure grups de persones pel camp carregades amb prismàtics, telescopis i càmeres fotogràfiques, a la cerca de l'ornitofauna. Aquest turisme ecològic i sostenible, s'hauria de tenir molt en compte per l'administració i pels agents turístics, ja que representa un nínxol de mercat amb molt de recorregut a aprofitar. Aquests turistes busquen gaudir de la natura i valoren molt el respecte i l'esforç de la població local per la conservació. És, per tant, una alternativa al turisme massiu i estacional que destrueix el nostre territori i recursos naturals.

A Espanya, regions com Navarra i Extremadura amb més de 50.000 aficionats a l'ornitologia a l'any, estan al capdavant en la promoció i el foment d'aquest tipus de turisme. El secret passa per l'adequació de les reserves i itineraris ornitològics mitjançant la instal·lació de panells i observatoris, així com per esforçar-se en la recuperació de les espècies amenaçades, que d'altra banda solen ser les més atractives, a més de promocionar la zona com a destí ornitològic mitjançant la participació en fires, fòrums i pàgines webs.

Malauradament, al País Valencià l'administració ha destinat molt poc esforç a atraure aquest tipus de turisme, i han sigut les empreses privades qui han hagut de fer tot l'esforç. Però no tot són males notícies: en els últims mesos, el Servei de Biodiversitat de la Generalitat Valenciana ha mostrat interès en desenvolupar un projecte pilot de promoció del turisme ornitològic a la Marjal dels Moros, al terme municipal de Sagunt, per tal de extrapolar-lo posteriorment a la resta del País Valencià. Alguna cosa es mou.

A escala comarcal, la Safor, amb una àmplia varietat d'ecosistemes, és un lloc excepcional per a gaudir de les aus al llarg de tot l'any. La mar ofereix durant la hivernada concentracions molt importants d'un ocell en perill de extinció a escala mundial, com és la baldriga balear (*Puffinus mauretanicus*). També hi podem trobar dotzenes de gavines corses (*Larus audouini*) a les platges i als ports en l'època migradora, durant els seus moviments des de les colònies del nord (principalment el delta de l'Ebre, el port de Castelló i les illes Columbretes) cap als territoris d'hivernada a la costa oest del Marroc i Mauritània. Afortunadament hui en dia podem gaudir d'aquesta gavina elegant, que va estar a punt d'extingir-se, fins el punt de considerar-se una de les gavines més rares del món, a final dels anys 70. Les mesures de protecció de les colònies de cria en van permetre la recuperació.

Les marjals de la Safor també ofereixen menjar i refugi a nombroses espècies, especialment durant el pas migratori. A l'hivern, anàtids i limícoles aprofiten el clima benigne i l'abundància d'aigua i aliment. A l'estiu del 2011 la Societat Espanyola d'Ornitologia va marcar balquers (*Acrocephalus arundinaceus*) amb geolocalitzadors a la marjal de Pego-Oliva per tal de desxifrar els seus moviments migratoris. Una d'aquestes aus, va ser recapturada al 2012 en tornar a la marjal per a reproduir-se. La informació obtinguda va revelar que el balquer va abandonar la marjal a finals d'agost, i després d'una assossegada migració pel

nord d'Àfrica va plegar a la seua primera zona d'hivernada entre Mali i Burkina Faso, on va estar des de mitjans d'octubre a meitat de novembre. Posteriorment es va desplaçar a una altra zona d'hivernada, uns 1.000 km més al oest, on va romandre durant tres mesos abans de tornar a l'abril (De La Puente 2013: 7).

Els conreus de cítrics de la Safor també són la llar de fringíl·lids com cadernereres (*Carduelis carduelis*), merles (*Turdus merula*) i rossinyols (*Luscinia megarhynchos*) que ens delecten amb els seus melòdics cants. La restricció de la captura d'ocells silvestres per al cant i la prohibició de matar-los per al consum, n'ha afavorit l'augment. No obstant això, en alguns llocs, encara es practica la captura il·legal amb el parany, principalment a la província de Castelló i en menor mesura a la Costera i la Vall d'Albaida: el parany és un mètode per a caçar tords que utilitza varetes impregnades de *lliga*, un tipus de pegament, on les aus queden atrapades. Va ser prohibit per la Unió Europea per ser un mètode no selectiu, ja que moltes de les captures eren espècies no cinegètiques i per tant protegides per la llei.

A les arbredes boscoses de la Safor podem trobar diverses espècies de mallerengues, de raspinells comuns (*Certhia brachydactyla*) i trencapinyes (*Loxia curvirostra*) entre altres. A l'hivern rebem la visita dels descarats pit-rojos (*Erithacus rubecula*) i tords comuns (*Turdus philomelos*), aquests últims considerats com a espècie cinegètica. També, podem trobar cercavores (*Prunella collaris*) en les crestes rocoses del Mondúver i la Safor. Uns ocellets confiats que fan bon ús de les molles de pa que els excursionistes deixen i que cap a finals de març tornen als ambients alpins de les serralades més altes de la Península Ibèrica per tal de reproduir-se.

Problemàtica i situació actual

Amb una visió global podem afirmar que la situació general dels ocells ha millorat considerablement en els últims 50 anys al País Valencià, gràcies principalment a la protecció legal i al canvi d'actitud social cap a la natura. Cal recordar que durant la meitat del segle XX l'estat Espanyol pagava per cada *fera* morta, tant si fóra una rabosa com l'escassa àguila de panxa blanca (*Hieraaetus fasciatus*), una de les nostres joies. Les aus es veien com una amenaça o com un recurs alimentari, i no com un patrimoni natural a conservar. A més a més, la superfície agrícola era molt superior a l'actual i la forestal molt menor. L'abandonament dels conreus i el creixement del bosc mediterrani ha permès una evolució molt positiva de les espècies lligades a ambients forestals, però l'abandonament agrari i l'ús de pesticides també ha produït una disminució de les espècies d'ambients agrícoles (Escandell 2014), com són el botxí meridional (*Lanius meridionalis*) o la guatlla (*Coturnix coturnix*) entre moltes altres. A les planes de la Safor, el monocultiu de cítrics ha dominat i ha afectat

al nombre de espècies que hi podem trobar, front a altres hàbitats amb una major varietat de conreus, que implica una major diversitat d'hàbitats i, per tant, d'espècies.

Nombrosos estudis assenyalen els plaguicides com un dels responsables del declivi de les espècies associades a cultius. Les raons principals sembla que són dues; per una part els plaguicides acaben amb nombrosos insectes que són l'aliment bàsic per a moltes aus i són essencials per als pollets de la gran majoria de les espècies, incloses les granívores, com la perdiu roja (*Alectoris rufa*). La segona raó, que encara va ser més greu en dècades passades, és l'acumulació de restes de plaguicides en la part més alta de la piràmide tròfica, que pot donar lloc a problemes d'infertilitat, a l'igual que passa amb els éssers humans. En el cas de les aus aquesta problemàtica es concentra principalment en les rapinyaires...

Algunes espècies amb evolució poblacional negativa en l'actualitat

Corriol camanegre (*Charadrius alexandrinus*)

En l'última actualització del catàleg d'espècies vulnerables i amenaçades promogut per la Generalitat Valenciana, el corriol camanegre va ser inclòs en la categoria *vulnerable*. Aquesta au limícola es reproduïx a les dunes de la Safor aproximadament entre finals de març i juny, i posteriorment es dispersa als llocs d'hivernada. Sense dubte, una de les principals causes de l'actual declivi és la pèrdua d'hàbitat: malauradament no queden pràcticament dunes al País Valencià i aquelles que encara no han sigut devorades per l'urbanisme, o bé es troben molt degradades, o bé les molèsties ocasionades per banyistes i gossos solts fan que les postes siguin abandonades.

L'autor d'aquest article, juntament amb altres col·laboradors, està duent a terme l'anellament i marcatge per al seguiment posterior de corriols camanegres a la Safor, per tal d'aprofundir més en les causes del seu declivi. Durant el primer any d'estudi ens ha cridat l'atenció l'elevat nombre d'individus concentrats en platges com ara la dels Marenys de Rafalcaïd, el baix percentatge de nius trobats per al total d'aus observades i l'elevat esforç de cerca que cal aplicar-hi. A més, els escassos pollets nascuts pateixen una elevada mortalitat: cinc setmanes més tard d'haver anellat un dels pollets a Rafalcaïd, el vam trobar mort com a conseqüència d'un atropellament a la mateixa carretera de vora les dunes. La pressió a les dunes força les aus a desplaçar-se cap a la carretera, mentre l'estratègia de defensa dels pollets front els depredadors o amenaces és quedar-se immòbils, de manera que si són detectats per gossos o gats, són una presa fàcil i segura.

Els usuaris de la platja també haurien de respectar les dunes en major mesura i no trepitjar-les, ja que estan catalogades com a LIC (Lloc d'Interés Comunitari) pel seu elevat valor botànic i faunístic. Algunes dunes com les de l'Auir, tenen un cordó perimetral que delimita l'accés i no es respecta. Seria necessària la instal·lació de cartells, així com fer campanyes de sensibilització i de vigilància per part de l'administració per tal de donar a conèixer la problemàtica, si no volem deixar de gaudir d'aquestes aus a les nostres platges.

Figura 1. Corriol camanegre a la platja dels Marenys de Rafalcaïd.

Falciots (*Apus spp.*)

Els falciots són uns ocells negres, experts voladors amb ales llargues i arquejades, que recorden una destrala de doble tall. Arriben a la Safor per a reproduir-se a finals de març des de l'Àfrica Equatorial, a més de 6.000 km de distància i comencen a anar-se'n a mitjans de juliol. Hi podem trobar tres espècies, el negre, el pàl·lid i el ballester, però és el falciot negre (*Apus apus*) el més comú als nostres pobles i ciutats.

Aquest incansable volador pot assolir velocitats pròximes als 80 km/h. Caça centenars d'insectes al dia, i redueix plagues que d'una altra manera atacarien els nostres conreus o els parasitarien, com els mosquits.

Els falciots estan tan adaptats per al vol, que fins i tot copulen mentre volen i dormen a gran altura. Tan sols es posen per a incubar els ous i donar de menjar els pollets. En realitat, si es posa un falciot a terra difícilment podrà reprendre el vol; si volguérem ajudar-lo, hauríem de col·locar-lo en un lloc elevat perquè poguera ell mateix llançar-se al buit per a començar el vol. Si no ho fera podria ser que estiguera dèbil o tinguera una lesió i en aquest cas, la millor opció és telefonar al centre de recuperació de fauna del Saler per a que l'arrepleguen.

Aquesta au està en declivi per l'ús de pesticides i per la falta de llocs on nidificar, ja que les construccions modernes no tenen cavitats a la teulada o en altres parts de l'edifici i els llocs de nidificació s'han reduït molt. De fet, hui trobem les principals colònies en les edificacions més antigues com poden ser l'església de Ròtova o el Palau Ducal de Gandia. En la restauració d'edificis no se sol considerar l'impacte que pot tindre per a les colònies el tancament d'eixes cavitats; si fóra totalment necessària l'eliminació dels buits per raons constructives, hi ha la possibilitat d'instal·lar caixes nius.

Òbila (*Tyto alba*)

Aquesta rapinyaire nocturna, de cara arrodonida, coloració blanquinosa a la part ventral i daurada en la part superior de les ales, està lligada als sistemes agrícoles tradicionals de secà. Per tant, l'òbila ha sofert un intens declivi com a conseqüència de la intensificació agrícola, l'abandonament dels conreus de secà, l'ús de raticides i la pèrdua de llocs on nidificar. Aquesta au sempre ha estat lligada a les masies i cases de camp on solia niar a les golfes. Ha sigut tradicionalment respectada pels llauradors, ja que es tracta d'una gran consumidora de rates i ratolins: una família d'òbiles pot arribar a menjar més de 100 ratolins al mes.

L'abandonament de les cases de camp i els conreus tradicionals ha fet perdre molts llocs de nidificació i cacera. Cal considerar que el seu habitat òptim són els camps oberts, és a dir, herbassars, camps d'hortalissa, secans esclarissats o arrossars on pot caçar al vol o a l'aguait des d'un pal o branca. Les òbiles poden viure també en camps de cítrics, però amb més dificultats, mentre que als camps abandonats el principal problema arriba amb l'abandonament de les terres de conreu i la densificació de la vegetació amb matolls i esbarzers que dificulten la captura de les presses. Actualment a la plana costanera, el 25% del terreny agrícola es troba en desús (dades pròpies).

Per això ens trobem en una situació on queden tan sols unes poques parelles a tota la comarca, tot i ser una espècie tan útil per a l'ésser humà: a Castella i Lleó, es du a terme un projecte per a l'eliminació del talpó comú mitjançant la instal·lació de caixes nius i la cria

in situ coneguda com *hacking* d'òbiles i mussols. Aquest sistema de lluita biològica contra els rosegadors evita despeses i riscos ambientals per l'ús de verins, tan perillosos per als ecosistemes com per a les persones.

Figura 2. Òbila a plena llum del dia.

Algunes espècies amb evolució poblacional positiva en l'actualitat

Gall de canyar (*Porphyrio porphyrio*)

Aquesta bella gallinàcia de color porpra i bec rogenc es va extingir al País Valencià a finals del segle XIX per la caça excessiva i la pèrdua d'hàbitat. Cal recordar que als anys 50 la marjal de Xeresa eren camps d'arròs on no hi havia la vegetació palustre necessària per a mantindre una població de gall de canyar. A més, es tracta d'una espècie fàcilment captura-

ble pels gossos dels caçadors. La seua carn és molt apreciada, atès que els galls poden pesar vora 1 kg. La prohibició de caçar-la, el retorn del canyissar i la boga a les marjals, juntament amb un programa de reintroducció a principis dels 90, amb individus portats de Doñana, va permetre que avui puguem gaudir d'aquesta interessant espècie.

Una dècada més tard, en observar que la població de gall de canyar s'havia recuperat al País Valencià, el programa de cria en captivitat va començar a enviar individus als aiguamolls de Coïmbra i Sicília on estava extingit. El gall de canyar és una de les espècies que més interès desperta entre els observadors d'aus estrangers que visiten el País Valencià, atès que la seua distribució es limita als aiguamolls de la conca Mediterrània (Svensson *et al.* 2010:127).

Figura 3. Gall de canyar a la marjal de Xeresa.

Gamarús (*Strix aluco*)

El gamarús és un rapinyaire nocturn de cap arrodonit, plomatge fosc i ulls negres lligat a les zones boscoses. El seu augment poblacional es deu, com en altres espècies forestals,

a l'increment de la superfície de bosc arbrat per l'abandonament agrícola durant la segona meitat del segle XX.

Aquesta rapinyaire, però, també es pot localitzar als parcs i jardins de les ciutats. És una espècie difícil de veure pel seu mimetisme, però el seu udol es pot escoltar fàcilment durant els mesos de febrer a juny. Passa la major part del dia posat en un branca de la copa d'un arbre a l'espera de preses, que poden ser rosegadors o aus menudes.

El gamarús a l'igual que altres rapinyaires nocturnes, quan s'alimenten, engoleixen tot el cos de la presa, incloent plomes, ossos o pèl, parts que posteriorment regurgitaran en no poder ser assimilades, i formaran unes boles anomenades *egagròpiles*.

Com a curiositat, fa un parell d'anys els alumnes de Zoologia de la Universitat de Badajoz estaven realitzant un estudi sobre l'alimentació del gamarús a partir d'egagròpiles, quan hi van trobar les restes d'una oreneta cuablanca (*Delichon urbicum*) i l'anella metàl·lica que aquesta portava. Allò sorprenent és que l'oreneteta havia sigut anellada al 2005, per tant havia mort amb 8 anys d'edat, una data significativa si considerem que l'edat mitja de les orenetes és de 2 a 3 anys.

Àguila calçada (*Hieraetus pennatus*)

Es tracta de la més menuda de les nostres àguiles amb una envergadura alar de 110-135 cm (Svensson *et al.* 2010: 101). Presenta dos tipus de coloracions, una clara, molt més comuna, i un altra fosca.

Aquesta és una de les poques àguiles amb tendència positiva. Al País Valencià, la trobem com a reproductora en les àrees forestals i arbrades de l'interior i encara que no es reproduïx a la Safor, durant la hivernada, es poden observar fàcilment diferents individus a les marjals i conreus dels voltants.

És una migradora de llarga distància que mostra un procés de sedentarisme, és a dir, cada vegada més exemplars prefereixen quedar-se a passar l'hivern en lloc de volar cap a l'Àfrica subsahariana, la seua àrea d'hivernada tradicional. Aquesta modificació en els patrons de migració podria estar relacionada amb el canvi climàtic: les temperatures suaus a les marjals costaneres i la disponibilitat d'aliment farien que no valguera la pena un viatge llarg cap a l'Àfrica, ple de riscos.

A la primavera del 2013, un àguila calçada anomenada *Marijúan* va ser marcada pel personal de la Societat Espanyola d'Ornitologia amb un GPS a les muntanyes de Màlaga on es reproduïx. Sorprenentment, a l'hivern del mateix any, es va localitzar hivernant a Cullera:

va viatjar 440 Km al nord i no al sud, com esperàvem, per tal de dirigir-se a l'Àfrica o la costa andalusa per passar l'hivern.

A tall de conclusió

L'ornitologia és una disciplina en expansió: fa uns pocs anys els únics observadors d'ocells eren biòlegs o investigadors, mentre que, hui en dia, trobem gent amb formació molt diversa i en número creixent que s'ha vist atreta per aquesta afició a la natura. A més a més hi ha diversos grups i associacions ornitològiques a la comarca com és el grup local de SEO/ Levante o la Societat Valenciana d'Ornitologia. Qualsevol persona que estiga interessada a iniciar-se en l'observació d'aus pot formar part d'aquests col·lectius i participar en les nombroses activitats que fan al llarg del any.

Com s'ha dit, tot i trobar-nos en una situació més favorable que anys enrere, encara hi ha un llarg camí per recórrer per tal d'incrementar la unió dels ciutadans amb el medi natural. Les noves generacions són cada vegada més urbanes i hi ha un major desconeixement de la natura i del seus processos, així com de la història més propera. Es per això que hem de treballar tots plegats per tal de difondre la natura i els seus valors transversals, perquè allò que es desconeix, no es valora.

Bibliografia

DE LA PUENTE, J.; BERMEJO, A. i DEL MORAL, J. C. (2013): «El verdadero mapa de las migraciones», *Aves y Naturaleza*, núm. 12, p. 7-8.

ESCANDELL, V. (2014): «Tendencia de la aves en primavera», *Programa de seguimiento de SEO/BirdLife en 2013*, p. 4-9.

SVENSSON, L.; MULLARNEY, K. i ZETTERSTRÖM, D. (2010): *Guia dels ocells d'Europa i Regió Mediterrània*, Barcelona, Omega.